

۲۰۴۰۱۵۲

بدرالجمہ

ترجمہ و تحلیل مضامین شعر حسن بن ثابت

قبل و بعد از اسلام

مؤلف :

دکتر محمود صبوری

شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۲۱۶-۰۵۹-۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۵۹۶۹۲۸
عنوان و نام پدیدآور	: ترجمه و تحلیل مضامین شعر حسان بن ثابت قبل و بعد از اسلام / مولف محمود صبور
مشخصات نشر	: تهران : گروه آموزشی مدرس: سنجش و دانش، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۰ ص.
عنوان قراردادی	: دیوان فارسی. شرح
موضوع	: سانس، نابیه - ۵۴ق. دیوان - نقد و تفسیر
موضوع	: شعر عربی - قرن ۱ - تاریخ و نقد
موضوع	: th century -- History and criticism -- Arabic poetry --
رده بندی دیویی	: ۷۱۳/۸۹۲
رده بندی کنگره	: ۳۰۶۷ PJA۰۸ ۱۳۹۷ ص ۹
سرشناسه	: صبور، محمود، ۱۳۵۹
شناسه افزوده	: حسان بن ثابت، - ۵۴ق. دیوان. شرح
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا

عنوان: ترجمه و تحلیل مضامین شعر حسان بن ثابت قبل و بعد از اسلام

مولف: دکتر محمود صبور

ناشر: انتشارات سنجش و دانش

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

ویراستار و صفحه آرا: خاطره علیمیرزائی

طراح جلد: مهتاب دوستی

ناظر: نسرين خانی

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

«کلیه حقوق برای مؤلف محفوظ است»

بهاء: ۳۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۶	بخش اول
۶	زندگی‌نامه، حیات ادبی و دیوان حسان
۷	فصل اول: زندگی‌نامه حسان
۷	زندگی‌نامه حسان
۱۴	فصل دوم: حیات ادبی حسان (قبل و بعد از اسلام)
۱۴	حیات ادبی حسان (قبل و بعد از اسلام)
۲۸	فصل سوم: دیوان حسان
۲۸	دیوان و اسلوب شعری حسان
۴۵	بخش دوم
۴۵	تاثیر اشعار حسان از قرآن و نقش آن در تفسیر آیات
۴۵	مضامین شعری در شأن حضرت علی (ع)
۴۶	فصل اول: تاثیر قرآن بر اشعار حسان و تاثیر اشعار در تفسیر آیات
۴۶	تاثیر قرآن بر اشعار حسان
۴۹	تاثیر اشعار حسان در تفسیر آیات
۵۳	فصل دوم: مضامین شعری در شأن حضرت علی (ع)
۵۳	دلائل اثبات سروده های حسان در شأن حضرت علی (ع)
۵۹	ابیات حسان درباره حضرت علی (ع)
۷۴	بخش سوم
۷۴	تحلیل و بررسی مضامین شعری حسان قبل و بعد از اسلام

۷۵	فصل اول: مضامین وصفی قبل از اسلام
۷۵	وصف
۷۷	اطلال و دمن و بادیه
۸۷	شتر
۸۸	اسب
۸۹	رعد و برق
۹۱	آب و جویبار
۹۱	وطن
۹۳	خشکسالی
۹۳	جنگ
۹۵	فصل دوم: مضامین وصفی بعد از اسلام
۹۶	اسماء و صفات الله
۹۸	قرآن کریم
۱۰۰	پیامبر (ص)
۱۱۹	آثار متبرکه
۱۲۱	مسلمانان (مهاجرین و انصار)
۱۲۹	فصل سوم: مضامین مدحی اشعار حستان قبل از اسلام
۱۲۹	اجداد و پدران
۱۳۰	غسان و اولاد جفنة
۱۳۶	فصل چهارم: مضامین مدحی اشعار حستان بعد از اسلام
۱۳۶	پیامبر (ص)
۱۳۸	ابوبکر*

۱۳۸	عمر بن خطاب
۱۳۹	عایشه
۱۴۱	زبیر بن عوام
۱۴۳	سعد بن معاذ
۱۴۴	مسلمانان
۱۴۶	فصل پنجم: مضامین فخری قبل از اسلام
۱۴۶	خود ستایی شاعر به خود
۱۵۰	تفاخر به اجداد
۱۵۰	قبیله خزرج
۱۶۰	تفاخر به دربار غسان
۱۶۱	فخر به جن
۱۶۳	فصل ششم: مضامین فخری بعد از اسلام
۱۶۳	خود ستانی شاعر به پیامبر (ص) همراه با مضامین عامه
۱۶۴	جبرئیل
۱۶۷	انصار
۱۸۰	فصل هفتم: مضامین هجوی قبل از اسلام
۱۸۰	قبیله اوس
۱۸۰	هجو مزینه و قبیله
۱۸۲	قبیله هوازن *
۱۸۲	حارث بن کعب (نقاشی شاعر)
۱۸۵	هجا مغیره بن شعبه نقی
۱۸۵	ابا قیس بن اسلت

۱۸۷.....	ابن نابغه (عمرو بن عاص)
۱۸۸.....	قیس بن خطیم
۱۹۰.....	فصل هشتم: مضامین هجوی بعد از اسلام
۱۹۱.....	ابوسفیان
۱۹۴.....	هند بنت عتبه
۱۹۵.....	أبولهب
۱۹۶.....	هجو فرزندان عبدالدار
۱۹۶.....	طلحه بن ابی طلحه
۱۹۷.....	عتبه بن ابی وقاص
۱۹۸.....	ابا ضحاک
۱۹۸.....	حارث بن عوف
۱۹۹.....	کعب بن اشرف و ابن ابی حقیق
۲۰۰.....	هبیره بن ابی وهب
۲۰۱.....	بنی قریظه و بنی نضیر
۲۰۱.....	هجاء بنی سهم
۲۰۴.....	هجو ابی بن خلف
۲۰۴.....	هجو بنی عابد بن عمرو بن مخزوم
۲۰۵.....	هجو عبدالله بن زبیری و مشرکان
۲۰۹.....	فصل نهم: مضامین رثاء قبل از اسلام
۲۰۹.....	حارث بن جفنی
۲۱۱.....	خُثیب
۲۱۲.....	رثاء دخترش

۲۱۳	فصل دهم: مضامین رثاء بعد از اسلام
۲۱۳	رسول خدا(ص)
۲۱۴	عثمان
۲۲۱	جعفر
۲۲۴	حمزة
۲۲۵	منذر بن عمرو
۲۲۵	اصحاب رح
۲۲۷	زید بن حارثة و عبدالله بن رواحة
۲۲۸	فصل یازدهم: مضامین غزل در اثنا و رستان قبل از اسلام
۲۲۸	شعناء
۲۳۳	سعدی
۲۳۴	ام عمرو
۲۳۶	فصل دوازدهم: مضامین غزلی در اشعار حستان بعد از اسلام
۲۳۶	زینب
۲۳۶	لیلی
۲۳۷	نضیره
۲۳۹	فصل سیزدهم: مضامین خمیری قبل و بعد از اسلام
۲۳۹	قافیه همزیه
۲۴۰	قافیه دالیه
۲۴۱	قافیه لامیه
۲۴۳	قافیه میمیه
۲۴۶	بعد از اسلام

۲۴۸.....	فصل چهاردهم : مضامین زهد و حکمت قبل و بعد از اسلام
۲۴۸.....	حکمت و موعظه قبل از اسلام
۲۵۰.....	مضامین زهد و حکمت بعد از اسلام
۲۵۴.....	سخن آخر
۲۶۰.....	تعلیقات:
۲۶۹.....	فهرست اعلام
۲۸۳.....	منابع و مأخذ

مقدمه

نزول کلام الله مجید، چنان عزت و احترامی به ادب عربی بخشیده است که به فیض پروردگار سرمد، پیوسته جاودان است. بی شک زبان عربی* یکی از زیانهای غنی و پر جاذبه دنیاست. شاعران و نویسندگان تازی، در دوره های اسلامی بهره فراوان از ادب قرآنی و احادیث برده اند. شعر** عربی یکی از مظاهر زیبای این زبان است، و دارای ویژگیهای قابل توجهی است، که بررسی و تحلیل خاصی را می طلبد. علت انتخاب اولاً: جایگاه، منزلت و شأن این شاعر در نزد حضرت محمد(ص) و ثانیاً: جهان بینی شاعر که او را تبدیل به شاعر بین المللی در جهان اسلام و - بی فراتر کرد ثالثاً: پیوند محکمی که شاعر توانسته بین نص قرآنی و نص ادبی به کمال اشعارش برقرار کند. عمر طولانی یکصد و بیست ساله وی باعث شد تا از عصرهای مختلف اعم از جاهلی و اسلامی عبور کند، که این را می توان سرآغاز یک تحول شعری دانست که او را از دیگر شاعران متمایز می سازد.

حسان*** اشعار برجسته بسیاری دارد از بهترین اشعارش در دوره جاهلی، مدح ملوک غسان است. (جمعی، ۱۹۷۴، ص ۱۸۱؛ ابن قتیبه، ۱۹۳۷، ص ۳۰۵) وی تا زمانی که در میان قبیله ی خود می زیست در هجوسرای ماهر شده بود و با پیوستن به دربار امرا و پادشاهان در مدح سرایی نیز مهارت یافت و وقتی که مسلمان شد و در سایه اسلام و پیامبر(ص) جای گرفت، توانست از هجو و مدح به عنوان دو سلاح قوی استفاده کند. وی - استفاده از صنایع بدیعی در مدح پیامبر(ص)، می تواند نخستین بدیعه سرا به شمار آید.

شاعربی اهل نبرد**** نبود، توان شاعری و قدرت و قریحه ی شعری خدادادی خود را در خدمت دین قرار می دهد، و قبیله او (خزرج)***** در حمایت از اسلام از قبیله اوس پیشی می گیرد.

شاعر زبان گزنده‌ای داشت و با هجو مشرکان و دفاع از پیامبر(ص)، مورد احترام و مایه آرامش آن حضرت بود. (جمعی، ۱۹۵۲، ص ۱۸۱؛ ابن قتیبه، ۱۹۶۷، ص ۳۰۵؛ ابوفرج اصفهانی، ۱۹۲۷، ص ۳۵۴) نوشته‌اند که پیامبر اکرم (ص) او را تأیید می‌کرد و می‌فرمود حسان از عنایت فرشته وحی برخوردار است. (مفید، ۱۳۷۶ش، ص ۹۵) بعضاً پیامبر(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) از شاعر می‌خواست که در برابر دشمنان شعر بگوید* (واقدی، ۱۳۶۹، ص ۷۴۵) هنگامی که بنی تمیم در برابر پیامبر اسلام موضع گرفتند و بر خود فخر و مباهات کردند، دفاع حسان از رسول خدا چنان بود که آنان به اسلام گرویدند. (ابوفرج اصفهانی، ۱۹۹۵، ج ۴، ص ۱۴۶-۱۵۱) آن‌گاه همه فرستادگان تمیم تسلیم شدند و پیامبر(ص) به آنها هدایایی داد. (طبری، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۱۱۹؛ ابن هشام، ۱۹۷۲، ج ۲، ص ۵۶) بر بنی قائلند اشعار شاعر پیش از اسلام برتر از اشعار او بعد از اسلام بوده است. (ابن عبد البر، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۳۴۶) طبق برخی از نقلها از خود او علت این امر را سوال کردند وی گفت: «در جاهلیت مرا نید و بندی نداشت و نیکویی شعر، افراط در بیان است و این افراط کذب است. اسلام هم از کذب منع کرده است». (ابن اثیر، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۴۸۳) شاعری در خصوص بسیاری از وقایع مهم صدر اسلام شعر سروده است. این اشعار به گونه‌ای است که بعضاً به عنوان سند‌های تاریخی مورد توجه قرار گرفته‌اند. به عنوان نمونه او در فتح مکه، (سهلی، ۱۴۱۲، ج ۷، ص ۱۱۹) نبرد خیبر، (شیخ مفید، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۵۷؛ سهلی، ۱۴۱۲، ج ۶، ص ۵۲۲) نبرد احزاب، (شیخ مفید، بی تا، ج ۱، ص ۱۲۸) روز غدیر، (همان، بی تا، ج ۱، ص ۱۷۷؛ امینی، ۱۹۶۷، ج ۲، ص ۳۷) درباره قتل کعب بن اشرف و سلام بن ابی حقیق (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۸۳؛ طبری، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۴۹۷) و در رثای پیامبر(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) (ابن سعد، ۱۹۰۴، ج ۲، ص ۳۰۰) شعر سرود. وی در هجو مشرکان قریش، به دستور پیامبر(ص) انساب و اخبار آنان را نزد ابوبکر آموخت و بی‌آنکه به پیامبر (ص) و اعقاب ایشان خدشه‌ای وارد شود چنان اشعاری سرود که تحسین رسول خدا (ص) و همگان را برانگیخت و قریش را مبهوت ساخت. (جمعی، ۱۹۵۲، ص ۲۱۷؛ ابوفرج اصفهانی، ۱۹۲۷، ص ۳۵۴)

با آمدن دین جدید در جزیره العرب، زندگی مردم و فکر و اندیشه آنها تحت تأثیر این دین آسمانی قرار گرفت و شاعران نیز به فیض و برکت اسلام از این قاعده مستثنی نبودند. در نتیجه بنا فکری شاعران به ویژه حسان بن ثابت انصاری در حال شکل گیری غالب جدیدی بود، از حیث الفاظ و عبارات و اسلوب ها و صور... که تا قبل از اسلام با آنها آشنایی چندانی نداشت و این تحولات به فیض برکت وحی الهی، قرآن کریم و هدایتگری نبی اسلام (ص) که نشان اعجاب و اعجاز کتاب آسمانی بود که شاعران و ادباء و خطیبان جزالت لفظ و بیعت، نظم و ایجاز و اطناب که اسلوب ها و روش ها که در تار و پود افکار و محتوای اشعار شاعران دیده است، الهامات جبرئیل خیال شاعر را در به کار گیری الفاظ ادبی و فنی، واژه های بدیع به صورت تشبیه، مجاز، استعاره، حسن تحلیل خود را نشان می دهد. (خفاجی، بی تا، ص ۷۰) پس بنای آری شاعر قوی و تصاویر شعریش بر پایه اصول صادقانه تغییر جهت می دهد. (سلیمان محمد سلیمان، ۲۰۱۵، ۱۲۸) و به فرموده حضرت محمد (ص): شعر اگر موافق حق باشد پس نیکوست و اگر موافق باطل باشد حق نباشد خیری در آن نیست. (قیروانی، ۱۹۵۵م، ج ۱، ص ۲۷) در نتیجه شاعر طبق رأی و نظر پیاپی (ص) و فرامین الهی شعر می سرانید. شاعر با الفاظ جدید و بکار بردن آنها در اشعار در دعوت مردم به سوی دین جدید مدد می جست و این تأثیرپذیری در روح و جان و عقل شاعر، مترجم شده بود. (تبریزی، ۱۳۳۲هـ ص ۲۶۸) و ملاحظه می کنیم که الفاظ و معانی شعری و الفاظ لغوی بر بنای فکری شاعران حاکم شده بود که تا قبل از اسلام شاعر با این الفاظ همدم و مانوس نبوده است. البته این الفاظ در نفوس و روح و فکر شاعر تا حدودی متحدشکل شده بود. (سلیمان محمد سلیمان، ۲۰۱۵، ۱۱۷)

و در سایه قرآن بسیاری از تصاویر معنوی در بنای فکری و روح و جان شاعر نهاده و نقش می بست. (شوقی، ۱۹۶۳، ۳۴) خلاصه اینکه تحولات فکری شاعر در چارچوب دین اسلام و آیات قرآنی و تعالیم اسلامی بود، از جمله به کار بردن صیغه ها و ضمایری که دلالت بر روحیه عامه و عمومی حاکم بر جامعه اسلامی بود.

مثلاً: جایگزین کردن اول شخص جمع به جای اول شخص مفرد که به نوبه خود یک امتیاز محسوب می شود. و اغراض و مضامین شعری مانند هجا و مضامین دیگری مثل شعر فتوحات که در قلوب مسلمانان اثر بسیاری می گذاشت. (دهش، ۲۰۱۳، ص ۳۱) بنابراین شعر آینه آن روزگار بود و تصاویر اتفاقها و مناسبتها را با همه دقت و تفصیل در اذهان مردم منعکس می کرد. (شوقی، ۱۹۶۳، ص ۵۳)، اگر چه تا حدودی هم شاعر نتوانسته خود از افکار و ارزش جاهلی که با پایه ها و اصول دین جدید در تعارض نبودند آزاد کند. (سلیمان محمد سلیمان، ۲۰۱۵، ۱۷۷) و نیاز عین جان خویش همانند شاعران دیگر عرب جاهلی «هَلْ غَادَرَ الشُّعْرَاءُ مِنْ مُتَرَدِّمٍ؟» را زمزمه نماید و لا یرم دین شاعر النبی را مجبور می نماید که در جهت افقی خیال به تصاویر معنوی که رنگ و بوی انبیایی دارد با تلوین نمادهای زمینی و آسمانی در اغراض شعری متعدد، به هنرنمایی می پردازد و بر چتر این مضامین را بر سیطره دنیا می گستراند. و این تغییر بنای فکری شاعر بود که بعد از اسلام ای او افتخار می آورد و لقب شاعر النبی شایسته او می گردد. (همان، ۱۳۳)

می توان گفت که حسان شاعری است مورخ و شعر و آغاز شعر سیاسی است که در دوره ی اموی به اوج شکوفایی خود رسید، آنچه مایه شهرت این شاعر در میان شاعران گشته است، هنر شاعری به همراه ارتباط وی با رسول خدا (ص) و کوشش شعری در ایجاد ارتباط ممدوح خویش با پیامبر (ص) و در نتیجه اتصال خویشتن به حسان بن ثابت جهت نزدیکی بیشتر به ممدوح برای رسیدن به اغراض دنیوی بوده است. هر چند نمی توان منکر انبیایی اشعار شد که صاحبان آنها هیچگونه مقصد مادی را دنبال نکرده اند. و اگر هم ملاحظه می شود که برخی ابیات تنها به جنبه هنری شاعر توجه کرده است نه از آن جهت است که بلاغت و سخنوری در وی زبان زد گشته است؛ بلکه شهرت فراگیر او که بدلیل اتصال به منبع وحی، موقعیتی ممتاز برای وی فراهم ساخته بود، در حالی که شعرای برتر بسیاری پیش و پس از وی ظهور کرده اند که شاید هرگز نامی از آنان در ادبیات برده نشده است.

شعر کاملاً از نظر پیامبر (ص) مردود نبوده است بلکه شعرهای غیراخلاقی و مخمل اهداف اسلام را، نپذیرفته اند. در میان شاعران حسان بن ثابت، علیرغم اینکه به سختی و با حساسیت بیشترین در مقایسه با شاعران همتایش اسلام آورد، اما در مبارزه با مشرکان و دفاع از اسلام بیشترین نقش را داشت.

کسی که بخواهد دیوان حسان بن ثابت را خوب درک و تفهیم کند، باید یک واژه نامه یا دایره المعارف از شاعران عرب جاهلی مقابلش باشد، درعین حال باید تاریخ شناس به عصر جاهلی، اسلامی و اموی باشد. دیوان حسان متوجه علوم نقلی است و حکایت از موارد متعددی از تلخیص و اراکات به احادیث و آیات قرآنی دارد.

این مجموعه - شکل - در حکیده فارسی، مقدمه، سه بخش کلی است که بخش اول: مشتمل بر سه فصل؛ بخش دوم: دارای دو فصل؛ و بخش سوم: که محور اصلی مجموعه است شامل چهارده فصل می باشد، که در هر فصل سعی شده یک هدف دنبال شود، و در آخر نتیجه گیری کلی، تعلیقات، فهرست اعلام، حکیده عربی و انگلیسی آمده است، سعی بر آن داشته ام بطور جداگانه به بررسی، تحلیل مضامین و اغراض شعری قبل و بعد از اسلام، و همچنین به تغییر نگاه و وسعت جهان بینش در اثر تأثیر تاریخی مضامین الهی در صدر اسلام، همراه با ترجمه اشعار شاعر توجه ویژه شود، این تحقیق که ششمین است برای تأملی دیگر بر سروده های حسان بن ثابت، بیشتر جنبه های نظری حسان بن ثابت مورد توجه است.

با تکیه بر نتیجه تدریجی و تکاملی، سعی شده از مهمترین مصادر و کتابهای مرجع استفاده شود. در این پردازش از خداوند منان خواستارم تا بتوانم اشعار این شاعر را در طرح کلی، ساختار و افکار بدون دخل و تصرف با رعایت امانتداری و کمال صراحت بیان نمایم. صاحب نظران گرامی می توانند انتقادات خود را درباره مطالب کتاب حاضر به آدرس زیر ارسال نمایند تا در چاپ بعدی اصلاح گردد:

m.sabori۱۳۵۹@gmail.com

دکتر محمود صبوری